

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Hallå, Rikstelefon!

Ahlbäck, Pia

Published in:
Finsk Tidskrift

Published: 01/06/2023

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Ahlbäck, P. (2023). Hallå, Rikstelefon! Reflektioner från digitaliseringens händelsehorisont. *Finsk Tidskrift*, (3-4), 97-107. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202401152692>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Hallå, Rikstelefon! Reflektioner från digitaliseringens händelsehorisont

Pia Ahlbäck

Vid fjorton, år 1975, hade jag mitt första riktiga sommarjobb, då jag under en månad arbetade i Ålands folkhälsoförbunds (numera Ålands hälso- och sjukvård) telefonväxel, och kopplade samtal till läkarna, sjukskötarna och laboratoriet. Växeln var en liten företagsväxel, modern för sin tid efter vad jag förstår. Jobbet var som en skön sommarfläkt. Men under en period av tio år skulle jag sporadiskt komma att fortsätta på telefonistbanan, nu som så kallad rikstelefonist med skiftesarbete och betydligt mera utmanande arbetsuppgifter. Rikstelefon, "Riksen", i Mariehamn var en annan och spännande värld. När jag började som femtonåring 1976 hade Riksen säkert närmare trettio anställda, som tjänstgjorde vid utrikesavdelningen, inrikesavdelningen och nummerupplysningen. Under nattskiftet, som under en arbetsperiod om tio dagar, omfattade tre stycken tio timmars pass på rad, skötte nattvakten också väckningar. Kvällen innan hade ålänningarna ringt in sina beställningar på väckning. Nattvakten antecknade dem på små lappar som radades på hög och ställde därefter in en stor mängd väckarklockor för att själv vara vaken och alert vid den tidpunkt då väckningen skulle ringas. Det förekom, även om detta

var sällsynt, att väckningar aldrig ringdes. I värsta fall missade personen som hade beställt väckning första färjan till Kapellskär eller ”pyjamasflyget” till Åbo.

På Riksen hade tiden länge stått stilla. I många avseenden hade telefoncentralen varit oförändrad sedan början av 1900-talet. Vi telefonister kopplade samtal mellan en del skärgårdskommuner och Mariehamn. På Kökar var telefonnumren tresiffriga; jag minns fortfarande numret Kökar 411, uttalat firaelva på Kökardialekt. Vi kopplade samtal mellan Åland och Sverige; linjen var visserligen automatiserad men svenska turister förstod aldrig detta med prefix utan slog det svenska numret rakt av och hamnade hos oss. Vi kopplade samtal till mer spännande länder: USA, Storbritannien, Sydafrika. Vi kopplade också samtal mellan fartyg på världens sju hav, via Mariehamn Radio, den så kallade Kustradion, och åländska hem, och till Telegrafén. Dessutom gav vi nummerupplysning; vi snurrade på vår rörliga åländska telefonkatalog eller slog i ”fastlandets” eller ”Finlands” tjocka kataloger. Livet var verkligen lokalt: ”Vad är numret till Helena i Finland”, löd frågan en gång.

Kring 1980 fick vi ytterligare en arbetsuppgift. Det gällde att koppla samtal mellan portabla telefoner, samt mellan portabla telefoner och trådtelefoner och tvärtom. Föga anade vi telefonfröknar, som Nokiadirektörerna kallade *keskusantrat* med Niskavuorisviten som förebild, att det där ”hemliga testet” som ”vi inte skulle prata om” och som vi telefonister naivt antog handlade om ”biltelefoner” skulle göra var och en av oss och varje telefoncentral och telegraf i landet obehövt inom loppet av två år. Vi hade ju redan när vi anställdes fått avge ett skriftligt löfte om att aldrig yppa något vi av en händelse råkat höra under tjänstgöring. Vi var försökskaniner som glatt svarade ”Jag kallar!” då någon av de första Mobiramännen kontaktade centralen och bad att få bli kopplad till ett visst nummer. Vi knappade in numret på en apparat som såg ut som en klumpig räknemaskin med stora lysande tangenter. Med lite god tur svarade en röst ur ett enormt brus. Eller att Michail Gorbatsjovs förvåning när han tog emot den första tunga Mobira Cityman 1989 och fick trådlös kontakt med Moskva, skulle följas av en aldrig skadad social, kulturell och ekonomisk omvälvning. Den tekniska utveckling där hundra år sveptes bort, slukades, på mindre än tio, gav mig en känsla av att tiden vek sig, att vi,

den sista generationen av kvinnor – för rikstelefoncentralerna var utpräglade kvinnorum – med uråldriga lurar på huvudet och långa kopplingsladdar i händerna vid färggrant blinkande bord, utgjorde själva den lysande händelsehorisonten intill det svarta, oåterkalleliga hål av samhällsacceleration, som slukade oss alla. Att allt detta skedde innan jag hunnit fylla tjugofem, gav upphov till en känsla av att jag inte hörde hemma i min samtid.

Digitaliseringen av kommunikationsteknologin skulle visa sig innebära både lysande utsikter och lika avskräckande svårigheter för människor, beroende på vem och vad du var. Ung, gammal, fumlig, smidig, reumatisk, minnessjuk, rik, fattig, rörlig, orörlig, blind, seende, bra eller dålig på symboler, med mera. Ett stort problem har också varit att endast möjligheterna framhållits samtidigt som den allt genomgripande digitaliseringen onyanserat framställts som oundviklig, ostoppar och drivande sig själv. Här skall inga faktiska mänskliga hänsyn tas, sådana som utgår från den demokratiska tanken om att *alla* människors behov är viktiga. Detta samtidigt som den digitala teknologin naturligtvis sålts in med demokratiargument. Samhället har blivit till för dem som *finkast* kan fingra på sin *dyra* smarttelefon och därtill hantera dess snabbt tilltagande *smarthet*. Det som plötsligt förutsattes av medborgarna var ekonomiskt kapital, taktill skicklighet och rätt stor kognitiv kapacitet för att de över huvud taget skulle kunna hantera verkligheten och få tillgång till vanliga samhällsfunktioner. Man kan med fog hävda att digitaliseringen genom radikal snabbhet och hög komplexitet i stället för att ge upphov till ett mer demokratiskt samhälle i själva verket förorsakat ett demokratiunderskott. Nedan tar jag upp två begrepp, krononormativitet och acceleration, som tillsammans visar hur detta har gått till, det vill säga hur människor förlorar sin delaktighet i samhället.

Normerande temporaliteter

Om vi talar om klimat och miljö är vi tvungna att tänka i termer av det gemensamma, av vi och oss. Klimatet gäller hela mänsklighetens stora utmaningar. Men det blir självklart problematiskt, när vi börjar skrapa på dessa pronomens förenhetligande yta. I dag är

detta närmast en självklarhet efter årtionden av alteritetstänkande. Det är också på den här punkten som det produktiva begreppet krononormativitet kommer in. Produktivt är det på flera sätt; här ska jag närmast ta upp dess användbarhet med tanke på demokrati och teknologi samt miljö och natur.

Tanken om normerande temporaliteter, krononormativitet, handlar om en form av normkritik med tiden i centrum, och i den egenskapen är idén central med tanke på vårt – människors och andra djurs – tidsrum. Själva begreppet krononormativitet härör från den amerikanska litteraturforskaren Elizabeth Freemans studie *Time Binds* från 2010, kring tid, samhällsnormer och queer. Freeman hävdar att ett människoliv förutsätts ”avläggas” enligt vissa milstolpar. Det ena och därpå det andra ska uppnås inom vissa tidsramar och vid vissa tidpunkter. Under de senaste trettio åren har normen påbjudit ungefär följande: Misslyckad må den känna sig som inte avlagt examen senast vid 25, bildat familj vid 35, nått karriärens höjdpunkt vid 45, blivit pensionerad vid 65 och därefter levt ett liv som ”framgångsrik åldring” med pengar på kontot. Avlider gör denna imaginära person tidigast vid 95, fullt funktionsduglig och med alla sinnen i behåll. Och så vidare med små variationer. Ännu mer misslyckad måtte den känna sig vars kropp inte är ägnad för den här tids- och ekonomiplanen. Som blir sjuk, har en funktionsnedsättning, är deprimerad, dör. I själva verket är det väl få av oss som inte på något sätt tar skada av denna normerande temporalitet.

Hartmut Rosa, tysk sociolog, i som han själv hävdar Frankfurtskolans och den kritiska teorins efterföljd har introducerat begreppen acceleration eller uppsnabbning, deceleration eller instannande och slutligen resonans, som skulle beteckna ett tillstånd av genklang i livsvärlden mellan människor, och mellan människor och natur. Rosa introducerar de här idéerna i sin bok *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, första gången publicerad i engelsk översättning 2015. Jag ska dröja vid Rosa och de här begreppen och diskutera på vilket sätt acceleration har blivit en normerande temporalitet.

Acceleration som normerande temporalitet

Vad är då nytt med insikten att moderniteten har handlat om förändring och snabbhet på ett sätt som slår sönder allt (skenbart) fast, för att alludera på en lång tradition av modernitetskritik börjande med Marx? Det nya hos Rosa är kanske den systematiska genomgången av alla de nivåer på vilka detta sker och att han visar hur nivåerna griper in i varandra. Följderna av det senaste tillskottet i modernitetens uppsnabbningsprocess, den digitala teknologin, är förvisso en viktig beståndsdel i hans tänkande, liksom hans insikt om acceleration som tilltagande på *alla* livsnivåer till följd av denna teknologi. Och paradoxen detta nödvändigtvis medför i form av påtvingade, oönskade inbromsningar.

När man kopplar samman Freemans tanke om normerande temporalitet och Rosas insikt om tilltagande acceleration på alla samhällsnivåer kan man dra slutsatsen att samhällsaccelerationen är "vår" tids normerande temporalitet. Vad menar jag då med "vår tid"? För min del definierar jag vår tid rumsligt, som en strimla ur senmodernitetens egen dokumentförstörare efter att den digitala teknologin gjort sitt genomslag. Smalt, för att det är vad accelererande utveckling åstadkommer: partiklar av det som var stora rum och landmassor, lite som de smältande polerna, där inlandsis blir allt fler isberg och isbergen blir issörja. Många är de som lämnas bakom och får klara sig bäst de kan. Och det är ett av antropocennens tydligaste kännetecken – de goda strukturernas upplösning – vare sig strukturen handlar om isbjörnens vida vidder, välfärds-samhället, eller skillnaden mellan sanning och lögn. Sönderfallet sker på alla nivåer: allt från klimatflyktingar till världspolitik.

De långsamma, teknologisk determinism och resonans

Detta är viktigare än allt annat: i en genom acceleration normerad tidsordning är de långsamma den bortglömda och framför allt oönskade kategori som skär igenom alla andra kategorier. De är accelerationssamhällets mest grundläggande andra.

Var, är, då den här utvecklingen oundviklig? Finländarna kunde gärna få lära sig något av teknologihistorien, för begäret

till acceleration och ständig mobilitet är visserligen djupt västerländskt, men tanken om tvång, oundviklighet och det enda alternativets väg ter sig tämligen finländskt. Man kan tänka sig att detta är en logisk följd av nationalskatten Nokias fabulösa uppgång och dominans på världsmarknaden inom mobiltelefoni under 1990-talet och början av 2000-talet. År 1999 var Nokia störst i världen på mobiltelefoni, vid samma tidpunkt Finland det mobiltätaste landet i världen. Enligt World Economic Forums index, som mäter utvecklingsnivån på ett lands informations- och kommunikationsteknologi, rankas Finland i dag högst i världen inom telekommunikation. Nokia må både ha förlorat sin ställning, fallit och sålts, och kravlat sig upp på fötter på nytt. Men att Finlands äldsta företag, grundat 1865, också blev världens ledande inom den absoluta framtidsbranschen mobil telefoni och att företaget därmed kom att stå så starkt vid den digitala utvecklingsfronten, förefaller ha förblivit ett teknologiskt *defining moment* för nationen Finland. Den finländska teknologitilltron kännetecknas därmed av ett slags determinism, dessvärre utan någon vidare insikt om att så är fallet. Och vad vidare är, teknologiskt deterministiska argument – utvecklingen kräver (läs: utvecklingen måste *lydas!*), utvecklingen kan inte stoppas (läs: *måste* gå snabbare!), inom några år är hälften av alla jobb försvunna (läs: *skall* vara försvunna!), och dylikt – tjänar blint den normerande temporaliteten acceleration.

Det är på den här punkten man bör kritisera också Rosa, anser jag. För enligt honom är acceleration en *okontrollerbar* kraft i det moderna samhället, som motverkas endast momentant av inbromsning, där instannandet uppstår uttryckligen som en oönskad restprodukt. Då gäller det att inse, som den kända teknologihistorikern David E. Nye påpekar i sin klassiska essä ”Technology”, att:

[t]echnologies are not implacable forces moving through history; they are inseparable from social processes that vary from one time period to another and from one culture to another. Each technology is an extension of human lives: someone makes it, someone owns it, some oppose it, many use it, and all interpret it. In this approach [...] systems of tools and machines include the labor needed to use them, the theoretic-

tical and practical ideas they embody, the values they represent, the class relations they imply, and the ideologies they are used to reinforce.

(Nye 2001.)

Nye företräder en kontextualiserande position. I samma anda yttrar sig professorn i datavetenskap vid Helsingfors universitet, Petri Myllymäki. Han uttalar sig om artificiell intelligens inom ramen för ett reportage kring EU och digitalisering, med den nog så avslöjande rubriken: ”Loppet är inte kört – EU kan bli en digital stormakt” och den därpå följande hoppingivande ingressen ”[m]änniskor och demokratiska värderingar ska ligga i fokus när EU försöker utmana stormakterna USA och Kina inom artificiell intelligens”. Myllymäki konstaterar att det är problematiskt att AI beskrivs som en aktör då det i själva verket alltid ligger människor och mänskligt beteende bakom: ”Vi talar om AI som löser problem och utvecklar mediciner men AI gör ingenting självmant. Den är bara ett verktyg som människor kan utnyttja” (*Hufvudstadsbladet* 23.9.2020). Men han understryker också, märkväl, att *snabbheten* i utvecklingen av artificiell intelligens tagit oss på sängen: ”Exempelvis bildigenkänningsmjukvara sprider sig väldigt snabbt och det är ganska enkelt att sätta upp ett system som kan känna igen och skilja åt hundar och katter, eller varför inte kineser och uigurer” (*Hufvudstadsbladet* 23.9.2020). I dag kan vi konstatera att textgenereringstjänster som Chat-GPT tagit oss på sängen på nytt.

I ett samhälle av ”tilltagande acceleration” – och är inte detta en tautologi egentligen? – sätter Rosa sitt hopp till det han kallar resonans. Deceleration är inte ett alternativ enligt Rosa, det är bara en accelerationens biprodukt. Så låt oss alltså idka resonans. Vad är då nytt med detta? Det låter nästan som något ur en självhjälpbok av standardsnitt för den stressade individen. Detta verkar ändå inte vara vad Rosa avser, snarare förstår jag honom så att han med resonans avser ett omfattande socialt samtal, en fortgående kontakt mellan människor, och mellan människor och naturmiljö. Men hur ska detta gå till utan att vi saktar in, för att det ska bli *reellt*? Jag ser framför mig Aniara och dess olyckliga passagerare, som delar sin olycka i farten mot intet. Vi får något i likhet med *learning to die in the anthropocene*. Om vi på allvar vill möta den långsamma och *det långsamma*, naturen, vare sig den långsamma är

jag själv eller en annan människa, eller förundras över naturen och faktumet att nya arter fortgående upptäcks mitt i massartdöden, krävs utan tvivel en inbromsning.

Hänvisningarna till Nye och Myllymäki skrev jag fredagen den 25.9.2020. På söndagen den 27. 9 samma år såg jag dokumentären *The Social Dilemma* och hann då komma på andra tankar för en stund: är det inte att göra problemet väl enkelt för sig att hävda att mänskliga aktörer ligger bakom allt? Nyes essä är inflytelserik men gammal, Metsämäkis uttalande var vid tidpunkten däremot dagsfärskt. Men vid filmens slut hade jag på nytt kommit på andra tankar. För alla de som inifrån varit med om att utveckla allt från Google till Facebook, Twitter och Instagram och som, likt doktor Frankenstein hos Mary Shelley när han möter sin skapelse, vaknat upp till vad de åstadkommit och i detalj redogör för de här plattformarnas ohyggliga förmåga till manipulation av användarna och samhället, framhåller att det endast är människor som kan bryta utvecklingen. Antingen genom att helt upphöra med att använda dem eller genom att använda dem så lite som möjligt och med yttersta urskiljning. Detta är avgörande, för det vi bevittnar just nu, säger de, är kampen om demokratin och verkligheten, de goda strukturernas upplösning, och i det är digitala media avgörande. Så alltså för tre år sedan, 2020. I dag, år 2023, duggar experternas varningar för den artificiella intelligensen, AI, mycket tätt. Flera av de ledande auktoriteterna på området, som själva varit med om att utveckla olika AI-funktioner och tjänster, anser att den fortsatta utvecklingen av AI bör stoppas. En del, likt Geoffrey Hinton, som utvecklade söktjänsten Google och kallas den artificiella intelligensens ”gudfar”, säger rentav att de ångrar sin forskning (*BBC* 2.5.2023).

Acceleration som biopolitik

Jag vill föra över en del av Nyes och Metsämäkis resonemang på frågan om samhällelig acceleration och deceleration, eftersom dessa fenomen är oupplösligt sammankopplade med den teknologiska utvecklingen. Snabbhet, effektivitet och så kallad vunnen tid, som närmast är en eufemism för kapital, är väl några av de

mest slentrianmässiga argumenten för ibruktagandet av ny teknologi. Acceleration utgör med andra ord inte bara ett fenomen i det moderna samhället; det utgör, som sagt, också en övergripande norm som samverkar på ett intrikat sätt med själva företeelsen, till den grad att vi fås att tro att en samhällsföreteelse, om vilken vi kan fatta en rad beslut, är en *naturalag*. Då blir ständigt tilltagande acceleration den tidsordning vårt samhälle följer. Medan det fysiska fenomenet acceleration inte behöver vara något negativt som sådant utan självfallet också kan vara önskvärt, blir fenomenet som normerande tidsordning betraktat odemokratiskt och destruktivt. Samtidigt är frågan om det inte vore motiverat att betrakta samhällelig acceleration som ett redskap i sig, kraftfullt och ofta aggressivt, som kan tas i bruk för olika ändamål. Bland annat för att utöva makt över människor och driva dem i en viss riktning. Kunde man alltså tänka sig ett slags kompletterande jämviktsförhållande mellan acceleration och deceleration? Öka farten-minska farten, med tanke på de mål samhället vill få människor att uppnå. Detta är kroppspolitik, disciplinering.

Tålmod till slut

Slutligen vill jag lyfta fram inget mindre än de klassiska dygderna, utdöda i vår tid. Coronakrisen var en god övning i dygden tålmod och tålmod kan ställas uttryckligen i demokratins och miljöns tjänst. Men acceleration som norm är det moderna samhällets egen dödssynd. Acceleration handlar framför allt om att exkludera framkomlighet: utesluta vägar, omfartsvägar, stigar, övergångar, mindre vägar, broar, promenadvägar, krypfler för dem, som behöver just dem. Utesluta andra sätt, möjligheter, stänga ute och inne.

Acceleration som norm handlar ytterst om att utesluta människor. Både de som behöver hjälp och de som kan hjälpa.

Litteratur

- Ahlbäck, Pia Maria (2006): "Mediating Ideal Finland: Techne on the National Screen", *Scandinavian Studies* 78(1), s. 71–80.
- Bruun, Staffan och Wallén, Mosse (1999): *Boken om Nokia*. Stockholm: Fischer & Co.
- Freeman, Elizabeth (2010): *Time Binds*. Durham: Duke University Press.
- Häikiö, Martti (2002): *Nokia: The Inside Story*. Helsingfors: Edita.
- Kleinman, Zoe & Chris Vallance (2023): "'AI' godfather Geoffrey Hinton warns of dangers as he quits Google". *BBC* 2 maj.
- Klingberg, Laura (2020): "Loppet är inte kört – EU kan bli en digital stormakt". *Hufvudstadsbladet* 23 september.
- Nye, David E. (2001): "Technology", *Encyclopedia of American Studies* 4. New York: Grolier, s. 216–222.
- Rosa, Hartmut (2015): *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.